

Vad är frihet? Betraktelser över ett begrepp och en bok

Rita Augestad Knudsen

SAMMANDRAG: ”Frihet” är på allas läppar i dagens offentliga samtal – och lyfts då särskilt som ett värde som tillhör den politiska högern. Rita Augestad Knudsen tar i den här artikeln sin utgångspunkt i Lea Ypis bok *Fri. En uppväxt vid historiens slut*, och läser den som ett möjligt bidrag till debatten. Augestad Knudsen diskuterar hur Ypis bok kan förstås som ett försök att flytta frihetsbegreppet närmare den politiska vänstern, och att säga något om vad frihet innebär som ett politiskt värde idag. Författaren tar också upp hur boken fungerar som text och litteratur, med tonvikt på de idéer om frihet som framträder i den, och hur den skildrar Albanien nära förflutna ”vid historiens slut” och övergången från auktoritär kommunism till marknadskapitalism. Trots att *Fri* är både spännande och intressant läsning så uppfyller den tyvärr inte fullt ut sina implicita löften om att utveckla dagens politiska frihetsdiskurs.

NYCKELORD: frihet; politik; Albanien; Balkan; sakprosa; självbiografi.

PUBLICERINGSHISTORIK: Originalpublicering.

RITA AUGESTAD KNUDSEN är forskare vid Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI).

E-POSTADRESS: rak@nupi.no

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:

Augestad Knudsen, Rita (2023) ”Vad är frihet? Betraktelser över ett begrepp och en bok”, i *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys*, nr 15, s. 67–79. <https://doi.org/10.13068/2000-6217.15.2>

© Rita Augestad Knudsen/Arkiv förlag & tidskrift 2023 (publicerad 21 juni 2023)

Artikeln distribueras enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar, som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys är en sakkunniggranskad vetenskaplig tidskrift för samhällsvetenskap och historia. Samtliga artiklar publiceras fritt tillgängliga på:

www.tidskriftenarkiv.se

Beständig länk: <https://doi.org/10.13068/2000-6217>

Den här artikeln finns tillgänglig i följande format:

PDF: via beständig länk, <https://doi.org/10.13068/2000-6217.15.2>

TRYCK: ingår i bokutgåva av numret, ISBN: 978 91 7924 378 4

Grafisk utformning och sidnumrering är identisk i pdf och tryck.

Samtliga artiklar i nr 15 (2023) nås via beständig länk,

<https://doi.org/10.13068/2000-6217.15>

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys

ISSN: 2000-6217 (för elektronisk resurs)

ISSN: 2000-6225 (för tryckta nummer)

ges ut av

Stiftelsen Arkiv för främjande och spridning
av samhällsvetenskaplig och historisk forskning

genom

Arkiv förlag & tidskrift

Box 1559

SE-221 01 Lund

BESÖK: Stora Gråbrödersgatan 17 a

TELEFON: 046-13 39 20

ARKIV FÖRLAG: arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu

TIDSKRIFTEN ARKIV: red@tidskriftenarkiv.se · www.tidskriftenarkiv.se

ANSVARIG UTGIVARE & CHEFREDAKTÖR: Sven Hort

ADMINISTRATIV REDAKTÖR: David Lindberg

REDAKTÖRER: Majsa Allelin, Per Dannefjord, Lisa Kings,

Zhanna Kravchenko, Anna-Maria Sarstrand Marekovic

Vad är frihet?

Betraktelser över ett begrepp och en bok

RITA AUGESTAD KNUDSEN

”Historien om 2022 är frihetens kamp mot aggression”, sa Storbritanniens kortvariga konservativa premiärminister Liz Truss i FN:s talarstol hösten 2022.¹ Som utrikesminister året innan hade hon lovat att bygga ett ”frihetsnätverk”, och hon beskrev tidens utveckling inom teknik och fritt företagande som en ”revolution” som möjliggjorde en ”otrolig frihet” för individen.² Under loppet av sina 50 dagar som premiärminister bekräftade hon att hennes idé om frihet var att internationellt kämpa mot auktoritära regimer och på hemmaplan arbeta för det fria näringslivet och yttrandefrihet. *Britannia unchained* var titeln på den bok hon författade 2012 tillsammans med andra konservativa medlemmar av den så kallade Free Enterprise Group, inklusive hennes första och också kortvariga finansminister Kwasi Kwarteng.³

Frihet är helt klart på modet idag, och ofta med ett lite annat fokus än 1990-talets nyliberalistiska fokus på ekonomi och ett avreglerat privat näringsliv. Det är inte bara Truss som lyfter fram frihet i det offentliga politiska samtalet, utan också politiker och aktivister från andra delar av världen. Begreppet användes flitigt av Trump,⁴ som på många sätt banade väg för att kanadensiska högerextremister 2022 skulle kunna kalla sin

1. Truss 2022.

2. Truss 2021.

3. Kwarteng m.fl. 2012.

4. Han kallade bland annat sin tal- eller väckelseturné för ”American freedom tour”.

invandrarfientliga protest ”Freedom convoy”.⁵ Under covid-19-pandemin kapades en potentiellt sund skepsis mot nyutvecklade vacciner och offentliga smittåtgärder av diverse högerpopulister som i frihetens namn verkade mot statliga ingrepp och för vars och ens rätt att ”bestämma själv”.⁶ Det som står på spel är vår frihet, sa Brasiliens dåvarande president Jair Bolsonaro i samma anda under sin valkampanj 2022.⁷ Dagens olika frihetsbejakande bidrag till den offentliga samtalet har inte bara det gemensamt att de nästan alltid kommer från höger. De går också långt utöver 1990–2010-talets snävare fokus på ekonomisk nyliberalism. Denna ekonomiska strid är, kan man hävda, redan vunnen i väst, där makten och handlingsfriheten för de största privata företagen idag överstiger de flesta staters. Dagens politiska frihetsretorik från högern är mer ambitiös, i det att den rutinmässigt framhåller en frihetstanke som är förankrad i envars rätt att handla i linje med sin vilja och sina intressen, ”unchained” av offentliga regelverk. Att det praktiska resultatet av ett sådant språkbruk ofta har visat sig bli auktoritarism och (halv)fascism betyder inte att diskursens legitimerande norm är något annat än ett traditionellt liberalkonservativt frihetsideal där personlig obundenhet står i centrum.

Den etablerade vänstern, å sin sida, förefaller ha godtagit premissen att frihet handlar om den liberalkonservativa frihetstanken om individuellt handlingsutrymme – och har till synes abdikerat från ambitionen att ”äga” friheten som politiskt värde: när det vänstern uppfattar som sina kärnvärden – solidaritet och jämlikhet – kommer i konflikt med frihet i betydelsen individuellt handlingsutrymme, då är det ”friheten” som får ge vika. I den mån ”frihet” försvaras av den dominerande delen av vänstern rör det sig i allmänhet om att man förespråkar ett ramverk av rättigheter som ger stater och internationella organisationer möjlighet att skydda och främja enskilda personers handlingsutrymme.⁸

Ibland hänvisas det här till en idé om ”positiv frihet”, som bland andra John Rawls, Amartya Sen och Martha Nussbaum har teoretiserat

5. Gosselin-Malo 2022.

6. För ett sammandrag, se Gainty & Arnold-Foster 2022.

7. Da Silva Marques 2022.

8. För en effektiv sammanfattning av denna position, se Fredman 2008.

om. Men det som står på spel i denna version av liberal frihet är i stor utsträckning detsamma som högern intresserar sig för: Hur kan man se till att individer hamnar i ett läge där de bäst kan agera såsom de själva vill?⁹ Medan högerens liberala frihet innebär individers rätt att slippa (statlig) inblandning förespråkar vänstern en liberal frihet som innebär individers rätt att skyddas av staten. En mer radikal gren av vänsterns frihetsideal, med rötter i en marxistisk tradition som har förts vidare av bland andra Nancy Fraser, Erik Olin Wright och Ellen Meiksins Wood, intresserar sig för frihetens strukturella förutsättningar och argumenterar för att sann frihet inte är möjlig under kapitalismen.¹⁰ Men denna traditions kollektiva fokus och bruk av legitimeringsnormer som pekar utöver individens privata rätt att agera har hittills visat sig ha betydligt svagare diskursiv genomslagskraft.

Utifrån en grundtanke om att det är statliga och internationella formella ramverk som ska beskydda friheten har mainstreamvänsterns resomang om frihet ofta dragit åt det formalistiska, snäva – och långrandiga. I den brittiska offentliga debatten är det Labour med partiledaren Keir Starmer som är Konservativa partiets främsta rival. Och mot *Britannia unchaineds* korta, argumenterande texter och flitiga bruk av retoriska stora bokstäver står Starmers medförfattade bok *Three pillars of liberty*, en 400-sidig genomgång av överensstämmelserna mellan landets sedvanerätt och internationella människorättsliga förpliktelser.¹¹ Medan Truss flygel av Konservativa partiet kämpar för frihet från statliga och internationella restriktioner, inklusive Europadomstolen, står Starmer för frihet genom och på grund av just sådana ramverk.

I ljuset av frihetens idéhistoria såväl som sentida internationell historia framstår dessa i huvudsak inomliberala motsättningar som mycket begränsade. Kollektiva frihetsidéer som bland annat legat bakom historiska koloniala befrielsekamper tycks vara bortglömda i dagens huvudsakligen individfokuserade föreställningsvärld. Sådana idéer kan spåras flera århundraden tillbaka i tiden, men populariserades i exempelvis Lenins skrifter om imperialism och nationellt självbestämmande, och

9. Rawls 1999 [1971]; Sen 2002 [1999]; Nussbaum 2003.

10. Wright 2006; Fraser & Hrubec 2004; Wood 2012.

11. Klug, Starmer & Weir 1996.

Woodrow Wilsons konkurrerande idéer som lanserades med ett liknande språkbruk.¹² Med undantag för de marxistiskt förankrade frihetsidéer som hittills har nått en smalare publik i den offentliga debatten i väst har idéer om frihet som kan förankras i i principer om jämlikhet och solidaritet lyst med sin frånvaro i dagens frihetsdiskurs. Den rika historien bakom den ”republikanska” friheten (väl att märka utan koppling till vår tids Republikanska partiet i USA) – som även kallas ”nyromersk” frihet och har analyserats av bland andra Quentin Skinner och Philip Pettit – gör det möjligt att förena dessa värden. Här råder ingen egentlig motsättning mellan frihet och jämlikhet: i denna tolkning är frihetens grundval först och främst avsaknaden av andras godtyckliga maktutövning. Följaktligen är man fortfarande en både fri och jämlik medborgare även om man själv delegerar viss beslutanderätt till sina lagstiftande representanter under frivilliga, ordnade och demokratiska former.¹³

Mot denna bakgrund har Lea Ypi, professor i politisk teori vid London School of Economics and Political Science (LSE), valt en titel på sin nya bok som framstår som aktuell, provokativ och löftesrik: *Free. Coming of age at the end of history* (2021, svensk översättning: *Fri. En uppväxt vid historiens slut*, Albert Bonniers Förlag 2022). Akademiskt har Ypis arbete inriktat sig på bland annat marxism och kritisk teori, Kant, och normativ politisk teori. Hon har publicerat försvar för en öppen invandringspolitik, för andra förtryckta gruppers rättigheter, och är en briljant kommunikatör som deltar aktivt i debatter i sitt nuvarande hemland Storbritannien på ett sätt som tycks placera henne politiskt tydligt till vänster. Med tanke på hur man i dessa dagar talar om frihet både i Storbritannien och i resten av västvärlden ligger det nära till hands att tolka Ypis bok åtminstone delvis som ett bidrag till dagens diskussioner om hur frihet kan förstås inte bara under de historiska perioder som boken behandlar (mer om det nedan) utan också idag. Med Ypis akademiska bakgrund och hennes breda och lyhörda publik tycks det i varje fall finnas alla förutsättningar för att hon ska kunna bidra till att nyansera frihetsidéerna i dagens politiska debatt, med avstamp i den politiska vänstern.

12. Lenin 1972 [1914]; D'Souza 2013; Throntveit 2011; Augestad Knudsen 2020.

13. Burton 2020; Skinner 2002; Derbyshire 2014; Pettit 1997.

Free lanserades på engelska både som sakprosa och självbiografi. Den handlar om författaren Lea Ypis eget liv som barn och ungdom i diktatorn Enver Hoxhas Albanien, från den tidiga barndomen i slutet av 70-talet fram till slutet av 90-talet, efter Hoxhas död och kommunismens fall i Albanien. Boken består av två delar, grovt sett en som behandlar tiden före och en som behandlar tiden efter regimens fall. Förutom Lea Ypi själv har hennes mor, far och farmor centrala roller i boken. Hennes lillebror, som också ingår i Ypi-hushållet, är märkligt nog mestadels frånvarande från handlingen. Bokens titel, inledning och layout antyder att texten förutom självbiografi också är en faktabok om Albaniens nutidshistoria ”vid historiens slut”. Den handlar sålunda inte bara om Ypis egen frihet och uppväxt, utan också om landets ”uppväxt” under perioden från Hoxhas auktoritära kommunism till och med övergången till marknadsliberalism.

Det är värt att nämna att förhållandet mellan fakta och fiktion i boken såväl som i mottagandet av den inte har varit helt okomplicerat. Ypi skrev själv boken på både engelska och albanska, och den albanska utgåvan har lanserats som en roman. I Albanien – där boken alltså ”är” en roman – har boken och dess tematik engagerat stora delar av den politiska och mediala offentligheten. Bokens mottagande präglades både i Albanien och i det albanskspråkiga Kosovo delvis av påståenden om faktafel och av ifrågasättanden av centrala delar av framställningen samt av författarens motiv och autenticitet. Ypis påstått nära förbindelser med dagens politiska ledning i Albanien och andra delar av hennes närvaro i offentligheten har föranlett anklagelser om opportunism, om okritisk positionering och om historielöshet.¹⁴ Ypi kan sägas ha bidragit till att komplicera sin egen status i boken och textens ”sanningshalt” (en uppenbart invecklad fråga i självbiografier liksom i de flesta andra genrer) genom att i intervjuer tala om textens ”Lea Ypi” som en ”karaktär”.¹⁵

Utän att gå djupare in på denna komplexitet – som andra alltså vederbörligen har avhandlat – kan man säga att boken, som text, har två skilda element som sin kärna: ett politiskt/strukturellt och ett personligt.

14. För engelskspråkiga sammanfattningar, se van Gerven Oei 2022; Meaney 2022.

15. T.ex. i ett samtal med Lea Ypi om boken publicerat på LSE:s hemsida den 1 november 2021, <https://www.lse.ac.uk/Events/2021/11/202111011600/free>.

De är tätt förbundna men har olika funktioner i boken och i hur frihetsbegreppet framträder i den. Det politiska händelseförlopp som ramar in och strukturerar boken är att ledaren Hoxha dör och kommunismen faller i Albanien. I början av boken lever Ypi i ett auktoritärt och represivt samhälle, men i slutet av boken har demokrati och marknadsliberalism kommit till landet. Bokens centrala personliga element är att Ypis familj och vårdnadshavare – mor, far och farmor – döljer och ljuger för henne om enstaka viktiga saker under hela kommunisttiden. I synnerhet vet inte Ypi i början av boken, i sin tämligen lyckliga barndom under kommunismen, att hennes farfarsfar var statsminister i Albanien under quislingregering under Italiens ockupation. Trots att hon har känt till att denne statsminister hette Ypi har hon fram till dess att familjen avslöjar sanningen varit ovetande om att hon faktiskt har ett direkt släktskap med denna tvivelaktige figur. Familjen ljuger också för henne när de pratar om att olika bekanta ”går på universitetet”, avslutar sina studier och ”undervisar”. När sanningen en dag kommer fram får Ypi veta att familjen har använt detta som kodspråk för att säga att personer har blivit fängslade av Hoxha-regimen, ofta av politiska skäl, respektive att de har släppts ut eller har rekryterats till att bli angivare åt regimen efter frigivningen.

Dessa två element, det politiska och det självbiografiska, hänger uppenbart tätt samman: den auktoritära regimen gjorde i familjens ögon lögnerna nödvändiga, och regimen fall möjliggjorde den ärlighet som följde. Samtidigt presenteras dessa två fakta som skilda erfarenheter som inte har mycket med varandra att göra, och det är bara det politiska faktumet som presenteras som relevant för hur boken handskas med frihet: Ypi är klart mest intresserad av den politisk/strukturella övergången från auktoritär kommunism till marknadsliberal demokrati och har lagt upp boken därefter. Den personliga historien behandlas som central mest bara för berättelsens dramaturgi – som en spänningsskapande *reveal* och berättelsens vändpunkt – men inte som något som hade någon särskild betydelse för innebörden av frihet för Ypi eller andra.

Även om boken aldrig uttalat lovar att lyfta dagens frihetsdebatter tycks dess titel och struktur, i kombination med Ypis akademiska intresseområde, utlova en kritisk behandling av innebörden av (politisk) frihet

för individer och kollektiv under båda sorters politiska system. I den historiska politiska omvandling som Albanien genomgick på 1990-talet var också just ”frigörelse” från auktoritarism en del av kärnan i den politiska diskursen. De snabba förändringarna i landet var en del av det ”historiens slut”-ögonblick (som bokens titel refererar till) som skulle innebära att tidigare auktoritära samhällen nu skulle bli fria genom demokrati och (ny)liberala marknadskrafter. Men likväl, trots allt detta, är det inte helt lätt att få grepp om vilka idéer om frihet som faktiskt finns eller framförs i Ypis bok.

Ypi framställer sig själv (eller karaktären ”Lea Ypi”) som personligen lyckligare och friare under Hoxha än under kapitalismen, utan att boken för den skull försvarar hans regim eller egentligen antyder att detta säger något om ett vidare frihetsbegrepp. Bilden kompliceras dock något av att kommunismens fall sammanföll med Ypis övergång från barn till ungdom. Hoxhas tid förefaller ha varit en lyckligare tid för henne, men det verkar som att det också hade att göra med att detta system bidrog till en sorts tydlighet i ramar, värderingar och mål som kan ha varit lättare att förhålla sig till för ett barn, som hon var på den tiden. Den auktoritära regimen kan också ha befriat henne från vissa fundamentala val och en typ av ansvar som dök upp med full kraft när regimen föll. Men detta skedde nästan exakt när hon själv inträdde i ungdomstiden. När kommunismen föll kom landet under en period att präglas av dramatiskt, våldsamt kaos, innan marknadsliberalismen etablerades som norm och allt blev mer komplicerat såväl för Ypi själv som för landet. Samtidigt kan ju alla ungdomsliv ha en tendens att utvecklas mot alltmer komplexitet och dramatik, oavsett politiskt system. Därför är det svårt att dra några tydliga slutsatser av vad Ypis egna erfarenheter under Albaniens två styrelseformer innebär vad beträffar betydelsen av politisk eller individuell frihet i vidare bemärkelse.

Boken framstår också som lite underligt blind för det faktum att under Hoxha var Ypis familj för henne en varm, kärleksfull och relativt harmonisk gemenskap, som Ypi i sin tur älskade och litade på. Vid vändpunkten med regimens fall och avslöjandet av familjens lögnar destabiliserades inte bara den politiska situationen, utan också hennes sätt att uppfatta sin omvärld och hennes känslomässiga och kognitiva band till

sina närmaste. Vad detta betyder för innebörden av frihet för Ypi som individ, karaktär, eller för andra hade kunnat vara spännande att gå in på, men det tas aldrig upp. Ypis yngre bror, vars upplevelser skulle kunna fungera som antingen en kontrast till eller en förstärkning av denna bild och Ypis egna upplevelser, är som sagt märkligt frånvarande från nästan hela boken.

Faktiskt är den familjehistoria som Ypi presenterar så pass speciell, och de säregna beståndsdelarna har gjorts så centrala i texten, att det väcker tvivel om i vilken utsträckning textens idéer om frihet – i den mån de kan identifieras – har någon betydelse eller äger någon allmän giltighet utöver de individer vi får möta. I tillägg till Ypis farfarsfars historia har farmodern en mycket komplex och brokig personlig och politisk bakgrund som sträcker sig över flera länder och årtionden. Ypis far blir efter kommunismens fall hög chef på ett stort företag, och modern blir en känd politiker. Lea Ypis bästa vän blir troligen offer för människohandel i Italien.

För dessa specifika individer verkar det som att ett politiskt system och strukturella omvälvningar kan både öka och minska deras frihet och frihetskänsla, beroende på omständigheterna. För somliga, inte minst för författaren själv, blev frihetskänslan omedelbart (men inte nödvändigtvis på sikt) mindre i Albaniens liberala demokrati och kapitalism än under den auktoritära kommunistiska regimen. Hennes skildring kan på så sätt läsas som en outtalad kritik av det nyliberala ”frigörelseprojektet”, genom att hon antyder att det innebar en frigörelse för marknader snarare än människor, och i vilket fall som helst inte för henne själv. *Fri* visar att i den begränsade miljö där boken utspelar sig var det fåfångt att hoppas att *historiens slut* automatiskt skulle leda till individens frigörelse genom nyliberalismens triumf.

Samtidigt visar boken att det är annat än det strukturella och politiska som är avgörande för individens frihet. Tyngdpunkten och ”måttstocken” i Ypis bok är den enskilda människan, och i synnerhet hon själv, och här finns det alltså mycket som framstår som både unikt och obearbetat: det strukturella, ekonomiska och politiska sammanhang som hon befinner sig i fungerar lika mycket som kulisser för hennes personliga historia som något med en klar betydelse för förståelsen av frihet på

en mer allmän nivå. Boken har också mötts av jubel från tryckare längs hela det politiska spektrumet, i brittiska medier som stödjer de konservativa liksom i de som lutar åt Labour samt i populärkulturella och akademiska podcaster.¹⁶ I flera av sina talrika lanseringsintervjuer har Ypi också uttryckligen lyft fram en viss personlig egenskap som avgörande för det hon menar att frihet är, med inspiration från farmodern som hon växte upp med: *värdighet*, har Ypi framhållit, är avgörande för en individs ”moraliska frihet” och ”något som inte kan reduceras till något ideologiskt slagord”.¹⁷

Vad detta betyder för en individ, ett samhälle eller andra grupper, eller hur det kan förverkligas i praktiken, står det ingenting om i själva boken. Men grundinställningen tycks vara att varje enskild person bör ta ansvar för sin egen frihet genom att bevara sin värdighet, oberoende av vilka svårigheter hon möter. Till viss grad verkar frihet på det här sättet avgöras lika mycket av ens egen inställning som av det politiska system man befinner sig i. Med tanke på att ett av kärnområdena i Ypis akademiska arbete är marxism och normativ politisk teori är det tämligen överraskande att det är här *Fri* landar. Dessa sidor av boken reducerar Albaniens historisk-politiska förändringar till en skådeplats för ännu ett exempel på hur frihet, definierat som individuellt handlingsutrymme, kan upplevas i praktiken i olika politiska system. I förhållande till dagens gängse frihetsdiskurser med individens spelrum som fokus, kärna och utgångspunkt för förändring blir *Fris* frihetsidé delvis till ett eko och en exemplifiering av rådande liberala idéer om frihet.

Andra har påpekat att det i Ypis framställning av Albanien och samhället under kommunismen finns mer än en gnutta självexotisering.¹⁸ Boken innehåller också många svulstiga och lite genanta formuleringar – som bokens öppningsmening: ”Jag hade egentligen aldrig frågat mig själv vad frihet var före dagen då jag kramade Stalin” – och upprepade skildringar av hur anmärkningsvärt annorlunda livet var i det kommunistiska

16. T.ex. Start the Week på BBC Radio 4, 1 november 2021, <https://www.bbc.co.uk/programmes/m00114gg>, och Bruno Kreisky Forum für Internationalen Dialog på YouTube, 3 juni 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=i4jAMxCPjFM>.

17. Mounk 2022.

18. Meaney 2022.

Albanien jämfört med hur det är i västvärlden idag. De flesta av de engelskspråkiga recensionerna av boken har omfamnat och prisat dess många färgstarka episoder. En händelse där Ypis familj var indragen i ett grannbråk om en använd Coca-Cola-burk (som tydligt fungerade som en statussymbol) har uppfattats som särskilt talande för de – ur västlig synvinkel – härligt vidunderliga absurditeterna i kommunismens Albanien.¹⁹ Ypi understryker också hur ovanligt gott det var att faktiskt dricka Coca-Cola första gången hon fick möjlighet att göra det, och hur spännande det var att kunna välja mellan flera märken av samma produkt.

Man skulle kunna tro att den här sortens skildringar av livet på Balkan hade blivit mindre framträdande sedan Maria Todorova lanserade sitt begrepp ”balkanism” – ett slags avknoppning av Edward Saids mycket mer kända idé om orientalism.²⁰ Genom att i viss mån främmandegöra, förenkla och ”karnevalisera” sin egen och sitt lands erfarenheter låter Ypi i *Fri* sina ”västliga” läsare fortsätta att definiera sig i motsats till en balkansk färggrann, okontrollerbar och oförståelig *annan*. En ”annan” som kan väcka medlidande och nyfikenhet, men inte egentligen någon handlingsfrämjande solidaritet.

Dessa aspekter av boken tjänar framför allt till att understryka att den uppenbart är skriven för en västlig läsekrets snarare än en albansk eller regional. Ur ett områdeskunskapsperspektiv är det också anmärkningsvärt att 1990-talets våldsamma händelser i Albanien dåvarande grannland Jugoslavien knappt nämns i boken. En betydande del av Jugoslaviens befolkning var albaner, och efter 1990-talet bodde dessa i Kosovo, Nordmakedonien, Montenegro och Serbien, men den albanska befolkningen särskilt i Kosovo hade nog företrädesvis velat vara en del av Albanien. Ur den ex-jugoslaviska albanska befolkningens synvinkel hade omvälvningarna i Albanien stor betydelse. I synnerhet i det nu självständiga Kosovo påverkade 1997 års oroligheter i Albanien Kosovokrigen (1998–1999) förlopp, och Albanien tog å sin sida emot hundratusentals kosovoalbanska flyktingar.²¹ Dessa förhållanden är nästan helt och hållet frånvarande i Ypis bok; i stället framstår både Italien och Grekland

19. Se t.ex. Hackett 2021.

20. Todorova 2009 [1997]; Said 2016 [1978].

21. Se t.ex. Judah 2002.

som närmare grannar till Albanien än de albanska områdena i före detta Jugoslavien.

Språkligt är Ypis stil enkel och direkt, med en sorts medveten eller kanske konstruerad form av naivitet som gör sig bäst i bokens ”barn-
domsdel” (före kommunismens fall). Del ett beskriver hur hon rör sig i grannskapet, tar till sig kunskap i skolan, samtalar med familjen och upplever andra enkla glädjeämnen och frustrationer. I del två, med kommunismens fall, våldsamma upplopp, gripande flyktinghistorier och fler trasiga livsöden, förändras tonen. Den naiva inställningen finns delvis kvar, men rösten i den andra delen tillhör också en annan Ypi (kanske dagens akademiker-Ypi?) som träder i förgrunden särskilt i avsnitt där framställningen går från personlig redogörelse till politisk analys och argumentation. Dessa avsnitt är ofta intressanta och övertygande – till exempel på temat Europas flyktingpolitik – men sticker ut stilmässigt och stör bokens flöde. De står också i kontrast till Ypi-rösten i resten av del två, som också innehåller samtida dagboksanteckningar. Det är intressant att i stället för att göra texten mer personlig, ökar Ypis dagboksanteckningar avståndet mellan henne och läsaren. Förutom att det introducerar ännu en distinkt Ypi-röst verkar språket i dagböckerna alienerat, betryckt och lätt deprimerat, i stor kontrast till det Ypi-barn vars perspektiv bokens första del intar.

Allt som allt kan Ypis bok läsas som ett spännande försök från en etablerad progressiv tänkare att återta vänsterns ägarskap av frihetsbegreppet. Ypi levererar tillgängliga och ibland smått kitschiga skildringar av livet i Hoxhas Albanien, som är mycket mindre känt i väst än det borde vara. Bokens familjedrama med en rad människor med unika och intressanta spår bakåt till Albaniens komplexa nutidshistoria har också riktigt bra utrymme för spänning. Men hur författaren, romankaraktären eller personen Ypi förstår vad det kan betyda att vara *Fri ... vid historiens slut* är det inte helt lätt att bli klok på i den här boken.

Översättning: Bernt Olofsson

Referenser

- Augustad Knudsen, Rita (2020) *The fight over freedom in 20th- and 21st-century international discourse. Moments of "self-determination"*, Palgrave Mcmillan, London
- Burton, Howard (red.) (2020) *Quest for freedom. A conversation with Quentin Skinner*, Open Agenda Publishing, London
- Da Silva Marques, João Vitor (2022) "President Jair Bolsonaro asks his followers to 'take a stand' on bicentenary of independence", *Euronews*, 7 september 2022, <https://www.euronews.com/2022/09/07/president-jair-bolsonaro-asks-his-followers-to-take-a-stand-on-bicentenary-of-independence> (7 oktober 2022)
- Derbyshire, Jonathan (2014) "Just freedom: Philip Pettit and the republican idea of liberty", *Prospect*, 23 april 2014, <https://www.prospectmagazine.co.uk/philosophy/just-freedom-philip-pettit-and-the-republican-idea-of-liberty> (7 oktober 2022)
- D'Souza, Radha (2013) "Imperialism and self-determination: Revisiting the nexus in Lenin", *Economic and Political Weekly*, vol. 48, nr 15, <https://www.jstor.org/stable/23527124>
- Fraser, Nancy & Marek Hrubec (2004) "Towards global justice: An interview with Nancy Fraser", *Czech Sociological Review*, vol. 40, nr 6, <https://www.jstor.org/stable/41132096>
- Fredman, Sandra (2008) *Human rights transformed. Positive rights and positive duties*, Oxford University Press, Oxford
- Gainty, Caitjan & Agnes Arnold-Foster (2022) "Vaccines are being portrayed as limiting personal freedom", *The Conversation*, 15 mars 2022, <https://theconversation.com/vaccines-are-being-portrayed-as-limiting-personal-freedom-but-this-can-mask-the-true-reasons-for-hesitancy-176813> (7 oktober 2022)
- van Gerwen Oei, Vincent W.J. (2022) "Lea Ypi and the rehabilitation of Albanian fascism", *Exit*, 30 juli 2022, <https://exit.al/en/lea-ypi-and-the-rehabilitation-of-albanian-fascism/> (7 oktober 2022)
- Gosselin-Malo, Elisabeth (2022) "Canada's 'Freedom Convoy': A far right protest, explained", kommentar publicerad på Italian Institute for International Political Studies (ISPI) hemsida 11 februari 2022, <https://www.ispionline.it/en/publicazione/canadas-freedom-convoy-far-right-protest-explained-33192> (7 oktober 2022)
- Hackett, Laura (2021) "Free by Lea Ypi review — growing up in Enver Hoxha's communist Albania", *The Times*, 22 oktober 2021, <https://www.thetimes.co.uk/article/free-by-lea-ypi-review-growing-up-in-enver-hoxhas-communist-albania-fnsmnrvzxb> (10 oktober 2022)
- Judah, Tim (2002) *Kosovo. War and revenge*, Yale University Press, New Haven
- Klug, Francesca, Keir Starmer & Stuart Weir (1996) *The three pillars of liberty. Political rights and freedoms in the United Kingdom*, Routledge, London
- Kwarteng, Kwasi m.fl. (2012) *Britannia unchained. Global lessons for growth and prosperity*, Palgrave Macmillan, Basingstoke
- Lenin, Vladimir (1972 [1914]) "The right of nations to self-determination", ur *Collected Works*, vol. 20, här från Marxists Internet Archive, <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/self-det/> (7 oktober 2022)

- Meaney, Thomas (2022) "For the love of Uncle Enver", 23 juni 2022, *London Review of Books*, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v44/n12/thomas-meaney/for-the-love-of-uncle-enver> (7 oktober 2022)
- Mounk, Yascha (2022) "Lea Ypi on Freedom", *Persuasion*, 5 mars 2022, <https://www.persuasion.community/p/ypi#details> (20 oktober 2022)
- Nussbaum, Martha (2003) "Capabilities as fundamental entitlements: Sen and social justice", *Feminist Economics*, vol. 9, nr 2–3, s. 33–59, <https://doi.org/10.1080/1354570022000077926>
- Pettit, Philip (1997) *Republicanism. A theory of freedom and government*, Clarendon, Oxford
- Rawls, John (1999 [1971]) *En teori om rättvisa*, Daidalos, Göteborg
- Said, Edward (2016 [1978]) *Orientalism*, Ordfront, Stockholm
- Sen, Amartya (2002 [1999]) *Utveckling som frihet*, Daidalos, Göteborg
- Skinner, Quentin (2002) "A third concept of liberty", *London Review of Books*, 4 april 2002, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v24/n07/quentin-skinner/a-third-concept-of-liberty> (7 oktober 2022)
- Throntveit, Trygve (2011) "The fable of the fourteen points: Woodrow Wilson and national self-determination", *Diplomatic History*, vol. 35, nr 3, <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2011.00959.x>
- Todorova, Maria (2009 [1997]) *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, London
- Truss, Liz (2021) "Building the network of liberty", tal vid Chatham House 8 december 2021, <https://www.gov.uk/government/speeches/foreign-secretary-liz-truss-building-the-network-of-liberty> (7 oktober 2022)
- Truss, Liz (2022) "The Story of 2022", tal i FN:s generalförsamling 21 september 2022, video på *UN News*, <https://news.un.org/en/story/2022/09/1127441> (7 oktober 2022)
- Wood, Ellen Meiksins (2012) *Liberty and property. A social history of Western political thought from Renaissance to Enlightenment*, Verso, London
- Wright, Erik Olin (2006) "Compass points", *New Left Review*, nr 41, <https://newleft-review.org/issues/1141/articles/erik-olin-wright-compass-points> (7 oktober 2022)

ANNONS

VÄRL-
DENS
JÄMLI-
KASTE
LAND?

Erik Bengtsson

»LÄS MER OM BOKEN PÅ WWW.ARKIV.NU«